

Jolanta Mencil

Mniejszość ukraińska w Polsce – kwestie wyznaniowe i religijne

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 9, 83-99

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jolanta Mencil*

Mniejszość ukraińska w Polsce – kwestie wyznaniowe i religijne

Problematyka mniejszości ukraińskiej zamieszkującej tereny państwa polskiego, rozpatrywana w kontekście wyznania i praktyk religijnych, wskazuje na silny związek kultury etnicznej z grekokatolicyzmem. Duchowni tego obrządku stanowili podstawy narodowej inteligencji, w niepewnym i traumatycznym czasie (w 1947 r. – akcja „Wisła”) Cerkiew grekokatolicka zachowała istotne znaczenie narodowe, kultywując w swojej przestrzeni publicznej język ukraiński, odwołując się równocześnie do tradycji Rusi Kijowskiej i symboli religijnych. Cerkiew prawosławna w obszarze diaspory nie gwarantowała związków pomiędzy tradycyjną duchowością a ukraińską tożsamością narodową.

Spółeczność ukraińska mieszkająca w XX w. na terenie państwa polskiego, to zasadniczo mniejszość dwuwyznaniowa związana przede wszystkim z prawosławiem i grekokatolicyzmem, funkcjonująca w cieniu Kościoła rzymskokatolickiego.

W II Rzeczypospolitej ponad 60% ludności ukraińskiej należało do Kościoła unickiego, a prawie 40% było wyznania prawosławnego. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia proporcje wyznaniowe były podobne¹, aczkolwiek w literaturze przedmiotu można znaleźć informacje o wręcz odmiennych szacunkach: *Nie ulega jednak wątpliwości, że odrodzenie Kościoła bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce ma rzeczywiście miejsce (...). W najbardziej jednak nawet optymistycznych ocenach liczba wiernych nie przekracza kilkudziesięciu tysięcy (...). Można więc sądzić, że znaczna część, jeżeli wręcz nie większość ludności ukraińskiej jest wyznania prawosławnego (...)*². Ponadto zarówno przed

* Mgr Jolanta Mencil, Uniwersytet Gdański.

¹ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Lublin 1998, s. 81.

² G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, s. 127.

II wojną światową, jak i po jej zakończeniu niewielka część ludności ukraińskiej w Polsce identyfikowała się z Kościołem rzymskokatolickim i ewangelickim.

Istota Kościoła unickiego, inaczej zwanego greckokatolickim (powstał na ziemiach Rzeczypospolitej po unii brzeskiej w 1596 r. i użhorodzkiej w 1646 r.), polegała na uznaniu dogmatyki i jurysdykcji Kościoła rzymskokatolickiego oraz prymatu papieża, przy zachowaniu własnej liturgii, ustroju kościelnego, duchowości oraz staro-cerkiewno-słowiańskiego języka liturgicznego. Kościół unicki na przełomie XVII–XVIII w. obejmował kompetencją większość ziem Rzeczypospolitej zamieszkałych przez ludność ukraińską i białoruską. Rozbiory Polski rozmieściły unitów w dwóch zaborach: rosyjskim i austriackim. Pozostający w obszarze zaboru rosyjskiego unicy doznali licznych prześladowań i ograniczeń, w rezultacie Kościół unicki został zlikwidowany, a jego wyznawcy zmuszeni do przejścia na prawosławie. W Galicji Wschodniej, w zaborze austriackim, Kościół unicki funkcjonował swobodnie, zmienił nazwę na greckokatolicki; grupę wiernych stanowiła ludność pochodzenia ukraińskiego (rusińskiego). Wraz z rozwojem świadomości narodowej Ukraińców następowała stopniowa jego ukrajinizacja. W procesie zmian główną rolę odegrała inteligencja ukraińska wywodząca się z duchowieństwa unickiego.

W okresie międzywojennym ludność ukraińska wyznania greckokatolickiego zamieszkiwała przede wszystkim tereny Galicji Wschodniej w województwach: lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskim³. Według danych ze spisu powszechnego z 9 lutego⁴ 1931 r. stanowiła ona grupę ok. 3,3 mln osób. Organizacyjnie tworzyli oni trzy diecezje stanowiące metropolię halicko-lwowską⁵.

Duchowieństwo greckokatolickie uczestniczyło w zainicjowanej przez Stolicę Apostolską akcji neounii prawosławia⁶, angażując do udziału w niej również emigrantów z Ukrainy Naddnieprzańskiej. Z czasem Ukraińcy stanowili coraz liczniejszą grupę tego rytu. Prowadzone działania bezpośrednio wpłynęły na

³ H. Chałupczak, T. Browarek, op. cit., s. 81.

⁴ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo, Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005, s. 436.

⁵ H. Chałupczak, T. Browarek, *Ibidem*.

⁶ Przez to pojęcie rozumie się próbę odnowienia na terenach dawnego zaboru rosyjskiego Kościoła unickiego zlikwidowanego przez władze carskie na tzw. ziemiach zabranych w 1839 roku (synod połocki), a na Podlasiu i Chełmszczyźnie w 1875 roku (likwidacja unickiej diecezji chełmskiej). Kolejnymi ważnymi powodami jego rozwoju były: misja katolicka w Rosji, na Polesiu, Dalekim Wschodzie oraz w Mandżurii, której celem było przejście do unii z Rzymem wiernych rosyjskiego Kościoła prawosławnego pozbawionych kapłanów po I wojnie światowej; istnienie od początku XX wieku rosyjskich wspólnot religijnych rytu bizantyjskiego sympatyzujących z katolicyzmem. Za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_katolicki_obr%C4%85dku_bizantyjsko-s%C5%82owia%C5%84skiego_w_Polsce (dostęp: 3.05.2012).

liczbę ukraińskich duchownych obrządku bizantyńsko-słowiańskiego (wschodniosłowiańskiego)⁷. W roku akademickim 1934/1935 w seminarium w Dubnie najliczniejsze grupy kleryków stanowili Ukraińcy i Polacy.

Na mocy postanowień polskich władz 9 listopada 1926 r., zamiast dotychczasowo używanego w pracy duszpasterskiej języka rosyjskiego, wprowadzono katechizację w języku wiernych. Pierwszym biskupem obrządku wschodniosłowiańskiego został w 1930 r. Ukrainiec o. Mykoła Czarnecki. Uważany przez niektórych polityków i dziennikarzy za osobę niepożądaną, nominowaną wbrew konkordatowi, broniony był przez posłów BBWR⁸ i ks. Janusza Radziwiłła. Zaistniała sytuacja niosła zagrożenie konfliktu religijnego na Kresach, w następstwie czego władze nie wyraziły zgody na utworzenie w 1931 r. odrębnych diecezji rytu wschodniosłowiańskiego zakładając, że nowy obrządek zagrozi polonizacji prawosławia⁹. Duchowni greckokatolicki współpracujący ze Stolicą Apostolską w akcji neounii prawosławia, mającej na celu doprowadzenie do powrotu na łono Kościoła unickiego wiernych zmuszonych do przejścia na prawosławie, w rzeczywistości przyczynili się do powstania nowego obrządku religijnego.

Z inicjatywy metropolity Andrzeja Szeptyckiego w 1928 r. we Lwowie utworzona została Greckokatolicka Akademia Duchowna mająca w założeniach podniesienie poziomu wykształcenia kleru unickiego. Pełniąc ponadto rolę ukraińskiego uniwersytetu, kształciła zarówno duchownych, jak i świeckich Ukraińców. Czynne były dwa fakultety: teologiczny i filozoficzny, przy czym planowano powstanie medycyny i prawa. W ramach zajęć uniwersyteckich wykładano: literaturę, historię Ukrainy, archeologię, antropologię, językoznaw-

⁷ Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego powstał w Polsce w latach dwudziestych XX wieku w konsekwencji wzmożonego zainteresowania wschodem Europy, jakie dało się zauważyć w Kościele katolickim po I wojnie światowej. Zwolennikiem i organizatorem tej wspólnoty w Rzeczypospolitej Polskiej był ordynariusz siedlecki Henryk Przeździecki, który wykorzystał stanowisko Stolicy Apostolskiej w sprawie nawracania prawosławnych na katolicyzm i otrzymał na ten cel w 1923 roku od papieża Piusa XI instrukcję *Zelum Amplitudinis*. Na jej podstawie biskup podlaski sprawował władzę jurysdykcyjną nad nowym obrządkiem i jego duchownymi. On też w 1924 roku sprowadził do Polski zakon jezuitów obrządku wschodniego, który osiedlił w Albertynie koło Słonima. Tam została erygowana pierwsza parafia neounicka, http://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_katolicki_obrz%C4%85dku_bizantyjkos%C5%82_owia%C5%84skiego_w_Polsce (dostęp: 3.05.2012).

⁸ Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Józefa Piłsudskiego (BBWR) – organizacja polityczna okresu międzywojennego w Polsce utworzona w roku 1927 przez Walerego Sławka. Skupiała drobniejsze ugrupowania polityczne i grupy mniejszości narodowych, http://pl.wikipedia.org/wiki/Bezpartyjny_Blok_Wsp%C3%B3%C5%82pracy_z_Rz%C4%85dema, (dostęp: 3.05.2012).

⁹ K. Grünberg, B. Sprengel, op. cit., s. 438.

stwo i sztukę sakralną. Studia trwały pięć lat, a na każdym roku uczyło się około pięćdziesięciu studentów. Przy akademii powstało w 1932 r. muzeum posiadające bogaty zbiór ikon z XIV – XVI w.

Metropolita dbał o rozwój życia zakonnego. Bazylianie jako najliczniejszy zakon greckokatolicki, oprócz pracy parafialnej, organizowali misje, rekolekcje oraz prowadzili działalność edytorską. Kontynuowali wydawanie periodyku religijnego „Misionar” (wydawany przed I wojną światową), ukazującego się od 1925 r. jako „Misionar Prestwiatoho Serca Jezusowoho”, a w powstałym w 1924 r. ośrodku wydawniczym w Żółtkwi wydawali czasopismo naukowe „Zapysky Czyna Sw. Wasilija Welkoho”.

W 1930 r. Szeptycki sprowadził z Kanady do Tarnopola greckokatolickich redemptorystów, mających prowadzić pracę misyjną wśród wyznawców prawosławia. Początkowo przeważali wśród nich Belgowie, potem Ukraińcy. W sumie, w latach 30. w pięciu klasztorach żyło 80 zakonników. Również w 1930 r., na polecenie metropolity i przy poparciu nuncjusza papieskiego Francesco Marmaggio, polski ksiądz Tadeusz Rzewuski podjął próbę sprowadzenia do miejscowości Słowite koło Lwowa zakonników z greckokatolickiej gałęzi dominikanów.

Kontynuując dzieło rozwoju życia zakonnego obrządku greckokatolickiego, metropolita Andrzej Szeptycki założył zakon studytów¹⁰. Zakon prowadził życie kontemplacyjne, a od 1932 r. ojcowie zakonni odprawiali także nabożeństwa według rytu wschodniosłowiańskiego. Studyci w 1936 r. stanowili grupę 164 braci żyjących w pięciu klasztorach, których liczba do 1939 r. wzrosła do ośmiu. Prowadzone na Podlasiu dwa domy zakonne zajmowały się działalnością neo-unijną wśród prawosławnych¹¹.

Działacze narodowi pochodzenia ukraińskiego kwestię wyznaniową wykorzystywali w celu odróżnienia Ukraińców od Polaków i Rosjan, starając się

¹⁰ Studyci (*Monaci Studiti Ucraini*, MSU) – jedna z modlitewnych wspólnot Kościoła greckokatolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego. Początki zakonu sięgają działalności św. Teodora Studyty z Konstantynopola na przełomie VIII i IX wieku. Od X wieku zakon funkcjonował na terenach dzisiejszej Ukrainy. Początkowo głównym jego centrum była Ławra Pieczerska w Kijowie. Odrodzenie zakonu rozpoczęło się w XIX w. Większość studytów stanowili prości ludzie, katolicy obrządku bizantyjsko-ukraińskiego, wywodzący się, podobnie jak przed wojną, ze wsi. Po przyjęciu do zakonu spędzali oni życie na modlitwie i pracy – zajmowali się rolnictwem, pracowali przy odbudowie zniszczonych monasterów, opiekowali się dziećmi z klasztornej sierocińca itp. Większość mnichów to bracia, którzy nie otrzymywali święceń kapłańskich. Tylko niektórzy po wstąpieniu do zakonu byli wysyłani na studia (najczęściej na KUL, lecz również do Europy Zachodniej), a następnie otrzymywali święcenia kapłańskie, <http://nowica.blogspot.com/2009/03/studyci-z-swiatouspienskiej-lawry.html>.

¹¹ K. Grünberg, B. Sprengel, op. cit., s. 438–440.

uczynić z Kościoła greckokatolickiego główny element samoidentyfikacji narodowo-politycznej Ukraińców w Polsce. Duchowieństwo w większości sprzyjało tego rodzaju działaniom, popieranym przez A. Szeptyckiego, dając temu wyraz w poparciu i współpracy z organizacjami kulturalnymi oraz politycznymi i propagując w ten sposób ideę demokratycznego państwa ukraińskiego.

W czasie II wojny światowej Kościół greckokatolicki utrzymywał swoje stanowisko i popierał Ukraińców w kwestii dążenia ku własnej państwowości z zachowaniem jedności wyznaniowej narodu ukraińskiego.

Po zakończeniu działań wojennych i włączeniu większości ziem zamieszkałych przez ludność ukraińską do ZSRR, w 1946 r. Kościół greckokatolicki został zdelegalizowany. Ukraińców tego wyznania objęła akcja „Wisła”; byli przesładowani, zakazano im odprawiania nabożeństw we własnym obrządku. Możliwość ograniczonej działalności uzyskali dopiero w 1956 r., a rok później prymas Polski uzyskał ze Stolicy Apostolskiej uprawnienia ordynariusza dla unitów. W okresie między 1956–1959 r. powstało 39 placówek duszpasterskich, zaś do 1970 r. jeszcze 16 kolejnych, a w 1969 r. parafia katedralna w Przemyślu otrzymała proboszcza-greckokatolika. W latach 80. pierwszym powojennym biskupem greckokatolickim w Polsce został Jan Martyniak¹², który dwa lata później – w 1996 r. na mocy decyzji papieża został biskupem ordynariuszem diecezji przemyskiej podniesionej do rangi metropolii. W jej skład weszły diecezje: przemysko-warszawska i wrocławsko-gdańska.

Drugim wyznaniem religijnym wśród Ukraińców było prawosławie. Jego istota opiera się na Biblii i tradycjach, za które uznaje siedem pierwszych soborów Kościoła oraz pisma Ojców Kościoła. Doktrynę prawosławia różni od katolicyzmu to, że uznaje pochodzenie Ducha Św. od Ojca, nie uznaje czyścica, dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Marii Panny, prymatu papieża

¹² Jan (Joan) Martyniak – arcybiskup, metropolita przemysko-warszawski obrządku greckokatolickiego. Urodził się 20.06.1939 r. w Spasie koło Starego Sambora w rodzinie rolniczej Wasyla i Marii z Zygmuntołów. Podjął studia teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu. Ukończył je w roku 1964, otrzymując święcenia kapłańskie z rąk abp. Bolesława Kominka. W 1974 r. objął placówkę duszpasterską obrządku greckokatolickiego w Legnicy. Wkrótce został dziekanem. 22.12.1981 r. prymas Polski kardynał Józef Glemp powierzył mu funkcję wikariusza generalnego wiernych obrządku greckokatolickiego dla Wikariatu Południowego. Ojciec Święty Jan Paweł II 20.07.1989 r. mianował go biskupem tytularnym Vardimissany i biskupem pomocniczym prymasa Polski, wówczas ordynariusza dla wiernych obrządków wschodnich w Polsce. Sakrę biskupią otrzymał 16.09.1989 r. na Jasnej Górze. 16.01.1991 r. bp Jan Martyniak został назначonym przez Stolicę Apostolską ordynariuszem reaktywowanej po 45 latach diecezji przemyskiej obrządku greckokatolickiego. 31.05.1996 r. Ojciec Święty mianował go arcybiskupem i metropolitą nowo utworzonej greckokatolickiej metropolii przemysko-warszawskiej. Ingres do archikatedry św. Jana Chrzyciela w Przemyślu odbył 17.08.1996 r., <http://webmgr.cerkiew.net/page.php?3> (dostęp: 4.05.2012).

i jego nieomyślności, udziela chrztu przez zanurzenie, a komunii pod dwiema postaciami (chleba i wina). Liturgia odprawiana jest w języku staro-cerkiewnosłowiańskim, starogreckim lub w językach narodowych.

W okresie II Rzeczypospolitej mniejszość ukraińska będąca członkiem Cerkwi prawosławnej (wyznawcy prawosławni to około 39%–40% ogółu mniejszości ukraińskiej) zamieszkiwała przede wszystkim ziemie byłego zaboru rosyjskiego. W tym czasie, w ramach programu ukrainizacji w Kościele, zabiegano o wprowadzenie ukraińskiej wymowy tekstów liturgicznych, ukraińskich śpiewów cerkiewnych, wygłaszania kazań po ukraińsku i nauczania religii w języku ukraińskim. Ponadto dążono do przywrócenia obieralności duchownych, wyodrębniania parafii ukraińskich w biskupstwo i obsadzania go biskupim hierarchią pochodzenia ukraińskiego. Opór stawiany przez większość kleru prawosławnego z metropolitą Dionizym na czele, nie zahamował ruchu ukrainizacji prawosławia, a przenoszone na tereny Wołynia i Polesia hasła z Galicji Wschodniej zbliżyły Ukraińców do wyzwolenia się spod wpływów rosyjskich w kwestiach religii, przyspieszając proces kształtowania świadomości narodowej.

Obecnie ludność ukraińska wyznania prawosławnego należy do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP). Kościół prawosławny oprócz Ukraińców skupia także Białorusinów oraz tych, którzy identyfikację narodową zastępują religijną. W ciągu ostatnich lat zauważalna jest tendencja w kierunku ukrainizacji Kościoła prawosławnego w Polsce¹³.

Przyjęte w Polsce regulacje prawne, w tym *Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* z 1989 r. oraz art. 53. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* stanowią o swobodzie wyboru religii¹⁴: *Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują*¹⁵. Zgodnie z obowiązującymi normami prawnymi obywatele wszystkich wyznań i niewierzący mają zagwarantowane równe prawa w życiu publicznym. Natomiast wykluczają stosowanie wyznania w roli kryterium wyodrębniania narodowego danej społeczności jako mniejszości, gdyż w prawie polskim nie funkcjonuje pojęcie mniejszości wyznaniowej

¹³ H. Chałupczak, T. Browarek, op. cit., s. 80–82.

¹⁴ S. Łodziński, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, s. 195.

¹⁵ <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/2.htm> (dostęp: 15.04.2012).

czy religijnej, a wspólnoty wyznaniowe posiadające osobowość prawną, w myśl obowiązujących ustaw, określane są mianem „Kościołów” bądź „związków wyznaniowych”. W 2002 r. w Polsce było zarejestrowanych 167 Kościołów i związków wyznaniowych.

Prawo ustanowione w latach 90. ubiegłego stulecia uporządkowało sytuację Kościołów i wyznań ważną dla mniejszości narodowych (w tym także ukraińskiej), nadając im osobowość prawną, gwarantując podobny zakres praw, umożliwiając uporządkowanie spraw majątkowych i regulując inne ważne kwestie, jak np. święta religijne. Działania ustawodawcze podjęte w celu dostosowania prawa do zasady wolności wyznania zgodnie z potrzebami wszystkich obywateli w kraju zostały pozytywnie ocenione przez przedstawicieli mniejszości.

Z punktu widzenia życia publicznego, dla członków mniejszości narodowych istotne znaczenie ma możliwość obchodzenia swoich świąt religijnych w inne dni niż wolne ustawowo. Prawo polskie przewiduje w tych okresach dni wolne od pracy, niemniej pracodawcy egzekwują konieczność ich odpracowania. Ponadto istotnym problem natury egzystencjalnej są terminy ferii szkolnych, uwzględniające inny kalendarz świąt religijnych. Brak natomiast formalnych i praktycznych przeszkód, by członkowie mniejszości narodowych mogli uczestniczyć w obrządkach religijnych odprawianych we własnym języku. Kościoły mają prawo do prowadzenia katechezy i nauczania religii.

Odbywający służbę wojskową mają prawo do posług religijnych. Oprócz polowego ordynariatu katolickiego działa także prawosławny, greckokatolicki i ewangelicki. Nauka religii różnych wyznań może być prowadzona w szkołach publicznych pod warunkiem, że Kościół, czy związek wyznaniowy, posiada osobowość prawną.

Rzecznik Praw Obywatelskich, jak i organizacje pozarządowe, nie wskazywały na poważne zaniechania czy problemy związane z przestrzeganiem praw wyznaniowych wobec osób i wyznań związanych z mniejszościami narodowymi.

Podkreślić należy problem obecności symboli religii rzymskokatolickiej w miejscach publicznych, np. krzyża w urzędach i szkołach, co jest przejawem dominacji religii większości z pominięciem uwzględnienia równego miejsca w przestrzeni publicznej dla innych wyznań¹⁶.

Uznaje się powszechnie, że religia i Kościół to szkoła dyscypliny społecznej i moralnej, porządkująca ludzkie instynkty w aspekcie myślenia o dobru i złu życia społecznego. Każde państwo powstaje w wyniku narzucenia woli przez

¹⁶ S. Łodziński, *op. cit.*, s. 195–198.

silniejszych, w efekcie są rządzący i rządzeni. Zatem powstanie trwałej państwowej organizacji i trwałej kultury wymaga zaistnienia między obydwoma podmiotami relacji odnoszących się do ogólnie przyjętych norm prawnych i jednakowych zasad moralnych. Decydującą rolę w powstawaniu norm moralnych odgrywa religia, która przez własną organizację kościelną ma czynić je czystymi i przejrzystymi, w zgodzie z nimi ograniczać i organizować ludzkie instynkty, porządkować ludzkie myśli, inicjując jedność w działaniu. Bez takiej siły duchowej, jaką jest religia i Kościół, w życiu społecznym zapanowałaby niczym niepohamowana anarchia, prawo silniejszych do krzywdzenia słabszych, a w wyniku ucisku – bunt tych drugich przeciwko rządzącym¹⁷.

Religia, ukierunkowując poczynania ludzi, pozytywnie wpływa i pomaga odnaleźć każdemu miejsce w ładzie kulturowym, podejmować właściwe decyzje członkom społeczności będących mniejszościami narodowymi funkcjonującymi w poczuciu własnej tożsamości (odrębności) kulturowej. Religia jako wiara w siły wyższe, stanowi ważny element kultury narodu. Forma i treść religii, wnikając w świadomość narodową, wyodrębnia naród spośród innych. Religia to świadomość społeczna obejmująca zespół wierzeń dotyczących genezy, struktury i celu istnienia człowieka, ludzkości, świata, związanych z tymi wierzeniami zachowań człowieka oraz form organizacyjnych. Religia to doktryna i kult często zinstytucjonalizowany¹⁸.

Wyboru religii na ziemiach Rusi Kijowskiej dokonał książę Włodzimierz syn Światosława, przyjmując probizantyjski kierunek polityki państwowej i podejmując starania o przyjęcie chrześcijaństwa właśnie z Konstantynopola¹⁹. Zanim Ruś-Ukraina przyjęła chrześcijaństwo (6 stycznia 988 r.), panowała na tych terenach religia pogańska i czczeni byli bogowie, których wymieniał Latopis ruski: Dazboh, Perun, Chors, Stryboh, Wołos, Mokosz²⁰.

Ukraińcy od ponad tysiąca lat są w znacznej większości chrześcijanami obrządku wschodniego. Chrześcijaństwo dotarło na Ruś-Ukrainę w X wieku z Bizancjum w obrządku grecko-bizantyjskim z językiem liturgicznym staro-cerkiewno-słowiańskim. W tym czasie nie występował jeszcze podział na prawosławnych i katolików, natomiast istotna różnica wynikała ze sprawowania władzy kościelnej. Na Zachodzie biskup rzymski – papież był niezależny od władzy świeckiej, na Wschodzie ukształtował się tzw. cesaropapizm, czyli system polityczny, w którym władzę świecką i kościelną kontrolował, a nawet sprawował monarcha.

¹⁷ W. Lipiński, *Religia i kościół w dziejach Ukrainy*, Przemysł 1999, s. 51.

¹⁸ Ibidem, s. 51.

¹⁹ K. Grünberg, op. cit., s. 13.

²⁰ M. Łesiów, *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*, Lublin 2001, s. 11.

Cerkiew na Ukrainie przez stosunkowo długi czas zachowywała niezależność od władzy świeckiej, a w jej strukturze organizacyjnej, widoczne były wpływy zarówno chrześcijaństwa wschodniego, jak i zachodniego. Próbowano, co prawda, narzucić jej zwierzchność Moskwy pretendującej do miana „trzeciego Rzymu”, ale cesaropapizm typu bizantyjskiego w zasadzie na Ukrainie się nie przyjął.

Do podziału Kościoła powszechnego doszło w 1054 r. Wtedy właśnie nastąpił całkowity rozdział między Rzymem a Bizancjum (Wielka Schizma, zwana również Wschodnią²¹). Od 1104 r., kiedy metropolitami kijowskimi byli wyłącznie Grecy mianowani przez Konstantynopol, dominowała całkowicie orientacja probizantyjska. Około 1240 r. na Rusi istniało 16 eparchii (diecezji), a metropolie kijowskiemu podlegała Ukraina, obecna Białoruś, Nowogród Wielki, Nadwołże i Tmutorokań²².

W okresie, w którym cały Kościół na Rusi przechodził na prawosławie (1054 r.), niewątpliwie wpływ na życie duchowe Rusi Kijowskiej miała Ławra Peczerska, znana jako „matka ukraińskich klasztorów”. Nazywano tak założony przez mnicha św. Antonija Peczerskiego kompleks sześćdziesięciu budynków i cerkwi, ze słynnymi pieczarami (wydrążone we wzgórzu nad Dnieprem; od nich wywodziła się jego nazwa) i katakumbami. Ławra Peczerska była najważniejszym miejscem kultu prawosławnych od XI do XIX w. Pierwszy metropolita kijowski Hilarion (1051–1054), stworzył w Kijowie ośrodek wiary i oświaty znany jako Ławra Kijewopieczerska. Klasztor, za czasów Hilariona i jego następców, wychował zastępy mnichów, którzy kształcili się tam, pisali, tłumaczyli teksty z greki i łaciny, rozpowszechniając je na terenie Ukrainy, Białorusi oraz Rosji.

Podboje Turków seldżuckich w XI w., zagrażając bezpośrednio cesarstwu bizantyjskiemu, ograniczyły w znacznym stopniu zasięg jurysdykcji patriarchy konstantynopolińskiego. W wyniku tego słabła więź między patriarchami Kościołów prawosławnych, które w rezultacie stały się autonomiczne, a znacznym stopniu nawet autokefaliczne w odniesieniu do ekumenicznego patriarchatu w Konstantynopolu. W Kościołach lokalnych rozległe kompetencje uzyskały sobory. Zgodnie z doktryną prawosławia wielość Kościołów narodowych (autokefalicznych) nie jest sprzeczna z nadrzędną ideą jedności Kościoła Bożego. Autokefalia stanowi o odrębnym ustroju wewnętrznym Kościoła lokalnego, przy zachowaniu niezależności hierarchii Kościoła w danym państwie od hie-

²¹ Wielka schizma, zwana również wschodnią – rozłam w chrześcijaństwie na Kościół wschodni i zachodni. Za symboliczną datę tego wydarzenia przyjmuje się rok 1054, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wielka_schizma_wschodnia (dostęp: 4.05.2012).

²² M. Łesiów, op. cit., s. 11.

rarchii w innym kraju. Kościoły autokefaliczne nie zerwały związków kanonicznych z innymi Kościołami prawosławnymi; tworzą razem powszechny Kościół prawosławny (Cerkiew) z pierwszeństwem dla konstantynopolitańskiego patriarchy ekumenicznego²³.

W wyniku upadku państwa kijowskiego ośrodek ukraińskiego życia politycznego i kulturalnego został przeniesiony na zachodnie ziemie ówczesnej Ukrainy. Bliższe związki z Europą Zachodnią w XIII w. za panowania Romana (ur. między 1155 r. a 1161 r., zm. w 1205 r.)²⁴, twórcy Księstwa Halicko-Włodzimierskiego, przyczyniły się do podjęcia przez papieża Innocentego IV próby połączenia unią Ukrainy Zachodniej z Rzymem. Jednak koronacja Daniela Halickiego (1201–1264) w 1253 r. w Drohiczynie, której dokonał legat papieski, w następstwie nie doprowadziła do unii Kościoła rusko-ukraińskiego ze Stolicą Apostolską w Rzymie.

Nowy rozdział w historii Cerkwi zachodnioruskiej nastąpił w XIV w., gdy ziemie etnicznie ukraińskie zaczęły wchodzić w skład Litwy i Polski. Od Moskwy oddzieliły się eparchie leżące poza granicami państwa moskiewskiego, a metropolici kijowscy przenieśli swoją stolicę najpierw do Nowogródka, a następnie do Wilna.

W 1439 r. unia florencka przyniosła pierwszą próbę zjednoczenia z Rzymem Kościołów prawosławnych, jednak idea połączenia dwóch Kościołów na zasadach równości, jaka przyświecała soborowi unijnemu, nie została urzeczywistniona z powodu wyraźnej niechęci zarówno strony prawosławnej, jak i rzymskokatolickiej. Hierarchia katolicka w Rzeczypospolitej bez akceptacji pozostawiła próbę związania się z Cerkwią prawosławną na zasadzie równości, preferując latynizację obrządku wschodniego. Duchowni prawosławni oczekiwali od unii podniesienia z upadku Cerkwi ukraińsko-białoruskiej w granicach Rzeczypospolitej oraz zahamowania ekspansji katolicyzmu obrządku łacińskiego na Rusi. W rezultacie idea połączenia obu Kościołów, jaka przyświecała w XV w. unii florenckiej, nie została zrealizowana. Hierarchowie prawosławni i rzymskokatolicycy pozostawali przy zdecydowanie rozbieżnych poglądach.

Ponowna próba nastąpiła w 1596 r., kiedy obrady soboru w Brześciu przyniosły zjednoczenie (unię) Cerkwi prawosławnej na terenie Rzeczypospolitej z Rzymem. Uchwalono akt połączenia Kościołów z zachowaniem obrządku wschodniego. W kilkudziesięciu artykułach określono wszystkie prawa i przywileje królewskie metropolitów kijowskich, natomiast sprawy dogmatyczne ograniczono do postanowień soboru florenckiego. Spowodowało to protest

²³ K. Grünberg, B. Sprengel, op. cit., s. 16–17.

²⁴ <http://www.dk.com.ua/post.php?id=918> (dostęp: 5.05.2012).

przeciwników unii, w konsekwencji Cerkiew ukraińsko-białoruska na terenie Rzeczypospolitej podzieliła się na dwa obozy. Za ideą zjednoczenia z Rzymem opowiedziała się większość hierarchii cerkiewnej, część duchowieństwa, szlachty, mieszczańscy i chłopów. Stanowisko przeciwne unii zajęły bractwa i Kozacy.

Władze ówczesnej Rzeczypospolitej nie wypełniły swoich zobowiązań wobec postanowień soboru brzeskiego. Nie zrównano w prawach duchowieństwa unickiego (greckokatolickiego) z łacińskim (rzymskokatolickim). Przyczyną takiego stanu rzeczy był ewidentny brak poparcia wśród duchownych rzymskokatolickich, dla których unia była przeszkodą w latynizacji Cerkwi obrządku wschodniego. Niezależnie od sytuacji przeciwnicy unii posądzali unitów o zbyt dużą uległość wobec Kościoła rzymskokatolickiego.

Znaczną rolę w obronie prawosławia przeciwko idei unijnej w drugim dziesięcioleciu XVII w. odegrali Kozacy, bezpośrednio przyczyniając się w 1620 r. do odnowienia w Kijowie prawosławnej hierarchii cerkiewnej. Unicy nadal toczyli walkę z łacinnikami o prawa udziału w sejmie, w trybunałach sądowych i życiu publicznym. Ważnym wydarzeniem tego okresu był wydany w 1624 r. przez papieża Urbana VIII dekret zabraniający przechodzenia unitów do Kościoła rzymskokatolickiego.

Idea zjednoczenia i ustanowienia Patriarchatu Kijowskiego w XVII w., ze względu na determinację i ekstremizm przeciwników unii skierowanych raczej ku Moskwie, nie doszła do skutku. W okresie walk polsko-kozackich unicy postrzegani byli jako zwolennicy polskiej racji stanu, a powstańcy kozaccy w obszarze swoich wpływów niszczyli unię wszelkimi sposobami.

W wyniku tych relacji Cerkiew unicka w drugiej połowie XVII w. została znacznie osłabiona, jednakże fakt podporządkowania Cerkwi prawosławnej Moskwie zmienił stosunek ludności do koncepcji unijnej. Postrzegano ją jako coraz większą nadzieję i ostoję niezależności Cerkwi w ogóle.

Po ugodzie perejasławskiej²⁵, na Ukrainie Prawobrzeżnej będącej wówczas w granicach Rzeczypospolitej, Cerkiew unicka umocniła swoją pozycję. Z inicjatywy króla Jana Sobieskiego i metropolity unickiego Żochowskiego w 1680 r., na zjeździe w Lublinie, poczyniono jeszcze jedną, ostatnią próbę pojednania prawosławnych i katolickich (unickich) Ukraińców. Działania nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. W 1720 r. na synodzie w Zamościu Cerkiew unicką ogłoszono Cerkwią Greckokatolicką Narodu Ruskiego (nazwa podkre-

²⁵ Ugoda perejasławska – umowa zawarta 18.01.1654 r. w Perejasławiu (od 1943 r. Perejasław Chmielnicki) pomiędzy Radą Kozacką i Bohdanem Chmielnickim a Wasylem Buturlinem występującym jako pełnomocnik cara Rosji Aleksiego I, na mocy której Ukraina została poddana jurysdykcji Rosji, http://pl.wikipedia.org/wiki/Ugoda_perejas%C5%82awska (dostęp: 4.05.2012).

ślała dwie cechy Kościoła, a mianowicie powszechną katolickość i narodowy charakter; wtedy ruski znaczyło przede wszystkim „ukraiński”).

Rozbiory Rzeczypospolitej przyniosły nową rzeczywistość. Większość ziem ukraińskich znalazła się w granicach Cesarstwa Rosyjskiego. Ówczesny plan degradacji unii oraz podporządkowania całej Cerkwi greckokatolickiej patriarsze moskiewskiemu był jednym z elementów dążenia do zniszczenia wszelkich przejawów niezależności oraz odrębności narodowej i kulturalnej Ukrainy. Duchownych unickich więziono i zsyłano. W konsekwencji pogromu unitów pod koniec XVIII w., za panowania carycy Katarzyny II (1729–1796), liczba unitów ukraińskich znacząco zmalała.

Względnej tolerancji Cerkiew unicka doświadczyła za panowania cara Pawła I i Aleksandra I. W Petersburgu przy Kolegium Katolickim utworzono sekcję unicką, przy Uniwersytecie Wileńskim zorganizowano Seminarium Unickie.

Pretekstem dla ostatecznej likwidacji w 1839 r. Cerkwi greckokatolickiej na terenie Ukrainy, Białorusi – Litwy był udział ukraińskich i białoruskich katolików w powstaniu listopadowym 1830–1831 r. Unicy w granicach Cesarstwa Rosyjskiego zostali jeszcze na Chełmszczyźnie i Podlasiu, będących autonomiczną częścią Królestwa Polskiego. Represje carskie dotarły do tych enklaw po powstaniu styczniowym w 1875 r. Wydany w 1905 r. ukaz carski o „tolerancji religijnej”, ponieważ nie dotyczył Cerkwi greckokatolickiej, spowodował, że ok. 200 tys. unitów „chełmsko-podlaskich” przeszło na katolicyzm łaciński. Wskutek tego spolonizowali się oni, przyjmując polską tożsamość narodową. Na terenach, gdzie panowała Rosja carska, unia została prawie całkowicie zniszczona, a Ukraińcy i Białorusini wyznania prawosławnego podporządkowani Moskwie. Cerkiew ukraińską poddano rusyfikacji, niszcząc przy tym wszelkie przejawy ukraińskiego ducha i rodzimej tradycji. W tym celu zastosowano metodę przysyłania z głębokiej Rosji duchownych będących w rzeczywistości urzędnikami carskimi, a cenzura wprowadzona przez Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej uniemożliwiała wydanie do 1905 r. Pisma Świętego w języku ukraińskim.

Inaczej potoczyły się losy Cerkwi greckokatolickiej pod panowaniem monarchii habsburskiej, gdy po pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej w 1772 r. ziemie etnicznie ukraińskie znalazły się w Galicji i na Zakarpaciu. Na terenach tych Cerkiew Greckokatolicka odrodziła się i umocniła, stała się ostoją rozwoju narodowej kultury ukraińskiej i rodzącego się nowożytnego poczucia narodo-wego oraz tożsamości narodowej Ukraińców. W 1774 r. powstał w Wiedniu Instytut Teologiczny tzw. Barbareum, kształcący młodzież greckokatolicką z Galicji oraz Zakarpacia i przygotowujący młodych kandydatów do stanu duchownego w obrządku greckokatolickim. Studentom Barbareum, chcącym

pogłębić zdobytą wiedzę, umożliwiono korzystanie z wykładów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wiedeńskiego. Z inicjatywy cesarskiej w 1783 r. we Lwowie powołano do życia centralne greckokatolickie Seminarium Duchowne²⁶, a cztery lata później (1787)²⁷ tzw. Studium Ruthenum przy Uniwersytecie Lwowskim. W efekcie tych działań przygotowano liczną rzeszę oświeconych duchownych o wysokiej świadomości narodowej, co bezpośrednio wpłynęło na odrodzenie świadomości narodowej w Galicji i na zakarpaciej Ukrainie. W 1808 r. odnowiono metropolię halicką obrządku greckokatolickiego. Duchowieństwo greckokatolickie, świadome własnego potencjału, zbliżyło się do narodu, stanowiąc główną grupę odrodzenia narodowego. Cerkiew Greckokatolicka w Galicji stała się potęgą moralną i intelektualną, gotową przeciwstawić się przeciwnikom odrębności religijnej Ukraińców oraz podtrzymując ich dążenia do niezależności politycznej.

Zawarty w 1925 r. konkordat Stolicy Apostolskiej z rządem II Rzeczypospolitej zastrzegł prawo nieingerencji państwa w wewnętrzne życie Cerkwi greckokatolickiej. Następowaly jednak działania przeciwko ukraińskości tej Cerkwi, np.: wyodrębnienie w oddzielną Administrację Apostolską Łemkowszczyzny części eparchii przemyskiej, zakaz uczestniczenia Cerkwi w akcji tzw. neounijnej na terenach byłego zaboru rosyjskiego oraz inne, drobniejsze przedsięwzięcia. Ówczesny rząd II RP obawiał się dobrze zorganizowanej, oświeconej i świadomej narodowo ukraińskiej Cerkwi greckokatolickiej, ale przede wszystkim bał się jej wpływu na kilkumilionową rzeszę Ukraińców zamieszkujących teren państwa polskiego.

W okresie pierwszej okupacji radzieckiej w latach 1939–1941 na mocy decyzji władz skonfiskowano dobra kościelne, zamknięto szkoły założone przez Cerkiew, prowadzono typową dla bolszewików propagandę antyreligijną, szczególnie wobec Cerkwi, którą poddano bezwzględnej cenzurze i akcji zniesławień.

W 1944 r., po ponownym wkroczeniu wojsk sowieckich na teren Zachodniej Ukrainy, zaczęły się masowe aresztowania duchowieństwa greckokatolickiego w Galicji i na Zakarpaciu. Ostatnim niszcycielskim aktem stała się całkowita likwidacja Cerkwi greckokatolickiej. Na zwołanym przez komunistów 8 marca 1946 r. „soborze kościelnym” we Lwowie, nie uczestniczył ani jeden biskup greckokatolicki. Wówczas to ogłoszono nieprawomocnymi ustalenia Soboru Brzeskiego z 1596 r., dokonując połączenia Cerkwi greckokatolickiej z rosyjską Cerkwią prawosławną. Watykan nie uznał postanowień Soboru Lwowskiego, a

²⁶ M. Łesiów, op. cit., s. 11–19.

²⁷ http://pl.wikipedia.org/wiki/Studium_ruthenum (dostęp: 25.04.2012).

duchowni greckokatolicycy wysłali protest przeciw podjętym decyzjom do różnych władz, nawet do samego Józefa Stalina. Skutkiem były aresztowania wszystkich duchownych, którzy nie podpisali deklaracji przejścia na prawosławie. Większość z nich, w tym prawie wszyscy biskupi, zginęli w więzieniach i łagrach. Dla Galicji wschodniej mianowano biskupów zależnych od rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Podobny los spotkał Cerkiew na Zakarpaciu (eparchia mukaczowsko-użhorodzka); w 1947 r. przyłączono ją do rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. W Polsce Ludowej również prowadzono nie mniej radykalne akcje przeciw Cerkwi greckokatolickiej. Zlikwidowano eparchię przemyską, biskupów greckokatolickich z Przemyśla władze PRL, tuż po wojnie, przekazały Sowietaom. Zginęli już na terenie Związku Sowieckiego. Nieliczni księża greckokatolicycy w latach 1945–1946 skorzystali z „repatriacji”. Tych, którzy pozostali w granicach PRL, wysiedlono w ramach akcji „Wisła” w 1947 r. na Ziemię Odzyskane lub osadzono w obozie koncentracyjnym w Jaworznie.

W latach 1947–1956 Cerkiew Greckokatolicka w Polsce praktycznie przestała istnieć, a komunistyczne władze Polski Ludowej, po wysiedleniu większości wiernych, duchowieństwa i obu biskupów przemyskich do ZSRR, uznały jej funkcjonowanie za „wygasłe”. Dopiero w październiku 1956 r. na fali przemian politycznych pozwolono grekokatolikom na tworzenie nielicznych ośrodków duszpasterskich, co zapoczątkowało okres odbudowy życia kościelnego i religijnego wyznawców tego obrządku, rozproszonych w ramach akcji „Wisła”. W efekcie prowadzonych przez Cerkiew Greckokatolicką intensywnych działań, zmierzających ku odrodzeniu Cerkwi na terenie Polski, 16 stycznia 1991 r. Stolica Apostolska oficjalnie ogłosiła reaktywowanie diecezji przemyskiej. Rok później nowo powstałą diecezję włączono do rzymskokatolickiej diecezji warszawskiej. Wywołało to wśród wspólnoty Cerkwi silne reakcje oraz liczne głosy protestu i nieakceptowania takiego podporządkowania hierarchicznego.

Kilka lat później Kościół Greckokatolicki w Polsce został podniesiony do rangi metropolii, w myśl *Komunikatu Nuncjatury Apostolskiej* z 31 maja 1996 r.:

Ojciec Święty Jan Paweł II – w duchu pasterskiej troski o Kościół we wszystkich jego obrządkach – dokonał częściowej reorganizacji struktur duszpastersko-administracyjnych obrządku greckokatolickiego (bizantyjsko-ukraińskiego) w Polsce.

W związku z tym w miejsce dotychczasowych struktur organizacyjnych tego obrządku:

1. Ustanowił: Prowincję Kościelną (Metropolię) obrządku greckokatolickiego w Polsce i nadał jej nazwę „Metropolia Przemysko-Warszawska”. W skład metropolii wchodzić dwie nowo utworzone jednostki administracyjne:

a) *Archidiecezja (Archieparchia) Przemysko-Warszawska, obejmująca terytorium w granicach RP po prawej stronie Wisły;*

b) *Diecezja (Eparchia) Wrocławsko-Gdańska, obejmująca terytorium w granicach RP po lewej stronie Wisły.*

Szczegółowe ustalenia wynikające z tej decyzji Ojca Świętego określi specjalny Dekret Stolicy Apostolskiej i Bulla Papieska.

2. Mianował:

a) *Arcybiskupem Metropolita Przemysko-Warszawskim obrządku greckokatolickiego Ks. Bpa Jana Martyniaka, dotychczasowego Biskupa Przemyskiego tego obrządku.*

b) *Biskupem Wrocławsko-Gdańskim obrządku greckokatolickiego Ks. Mitrata Teodora Mankowicza, dotychczasowego Wikariusza Generalnego Diecezji Przemyskiej tego obrządku²⁸.*

Metropolia w nowej strukturze w latach 2006–2008 składała się z 10 dziekanatów, 134 parafii, 98 świątyń, w których posługę duszpasterską pełniło 75 księży diecezjalnych i zakonnych, a w seminariach duchownych kształciło się 14 alumnów. Księżę i zakonników wspierały pomocą w pracach kościelnych i duszpasterskich 92 siostry i dwóch braci²⁹.

Obecnie wspólnota Cerkwi greckokatolickiej w Polsce szacowana jest na około 200 tys. wiernych, objętych pełną i aktywną pracą duszpasterską pod przewodnictwem dwóch biskupów, będącą w łączności z całym Kościołem greckokatolickim na świecie³⁰.

Prawosławni Ukraińcy należą do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, którego wspólnota, w zależności od źródła przytaczającego dane, liczy 506,8 tys.³¹, inne szacunki wskazują liczbę 600 tys.³² wiernych. Tym samym jest to drugi pod względem liczebności Kościoł w kraju. W strukturach organizacyjnych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego przewaga liczebna mniejszości ukraińskiej występuje w dwóch diecezjach: przemysko-nowosądeckiej funkcjonującej od 1983 r. oraz reaktywowanej w 1989 r. diecezji chełmsko-lubelskiej. Ważną dla Ukraińców kwestię stanowi zmiana narzuconej Kościołowi prawosławnemu nazwy PAKP na Autokefaliczną Cerkiew Prawo-

²⁸ M. Łesiów, op. cit., s. 11–21.

²⁹ http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8558_PLK_HTML.htm (dostęp: 29.04.2012).

³⁰ <http://webmgr.cerkiew.net/page.php?5> (dostęp: 29.04.2012).

³¹ http://pl.wikipedia.org/wiki/Polski_Autokefaliczny_Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Prawos%C5%82awny (dostęp: 27.04.2012).

³² <http://www.scenamysli.eu/artykuly.php?id=197&dzial=3&lang=PL> (dostęp: 29.04.2012).

sławną w Polsce, a więc odzyskanie pełnej tożsamości po trwającej 40 lat polonizacji i rusyfikacji³³.

Władza zwierzchnia w PAKP jest sprawowana przez arcybiskupa metropolity warszawskiego i całej Polski, który przewodniczy i decyduje o zwołaniu soboru, synodu biskupów, rady metropolitarnej i metropolitarnego zjazdu dziekanów. Jednocześnie pełni on funkcję ordynariusza diecezji warszawsko-bielskiej. Podstawą struktury organizacyjnej PAKP są diecezje. Według danych z 2008 r. było sześć diecezji tego Kościoła: warszawsko-bielska, białostocko-gdańska, lubelsko-chełmska, wrocławsko-szczecińska, łódzko-poznańska, przemysko-nowosądecka. Posługa religijna wśród wojskowych sprawowana jest przez Prawosławny Ordynariat Polowy Wojska Polskiego. W 2008 r., oprócz ordynariusza, w jednostkach wojskowych pracowało 26 księży, a funkcję katedry polowej pełniła katedra diecezji białostocko-gdańskiej.

Księża prawosławni zdobywali wykształcenie w Prawosławnym Seminarium Duchownym, Sekcji Teologii Prawosławnej w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz w Katedrze Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku. Funkcjonowało pięć klasztorów i jeden dom zakonny, prowadzono pięć domów opieki i osiem ośrodków miłosierdzia³⁴.

Kościół, grekokatolicki (unicki) i prawosławny należy określić mianem kluczowego czynnika stabilizującego sytuację etniczną oraz proces przemian w życiu społeczno-politycznym mniejszości ukraińskiej w Polsce. Jako rywalizujące ze sobą wyznania skupiały w dwóch ośrodkach życia duchowego wierznych tej samej narodowości. Przymusowa fala konwersji wyznaniowych na prawosławie po 1947 r., związana z polityką państwa zmierzającą do unicestwienia grekokatolicyzmu, zaburzyła skład wyznaniowy lokalnych społeczności. Ukraińcy broniący swej odrębności kulturowej, jako mniejszość narodowa, pozostali wierni kulturze etnicznej będącej silnie związaną z grekokatolicyzmem i jego instytucjami.

Przeobrażenia ustrojowe państwa, odrodzenie i reorganizacja życia religijnego postawiły przed Kościołem grekokatolickim i Kościołem prawosławnym w Polsce nowe zadania i to nie tylko natury sakralnej, ale przede wszystkim dotyczące opieki religijnej, choć bezsprzeczna pozostaje ochrona dziedzictwa kulturowego: cmentarzy i kościołów.

³³ Z. Kurcz, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1997, s. 47–48.

³⁴ http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8558_PLK_HTML.htm (dostęp: 29.04.2012).

Summary

Ukrainian minority in Poland – denominational and religious issues

The article points to religion as a significant element of a nation's culture and social consciousness influencing the preservation of the cultural identity of the Ukrainian minority, the community of which found itself in the European civilization circle within the Republic of Poland. The religious affiliation of the Ukrainian minority in Poland mainly regarded two rites: Greek Catholic and Orthodox. Since the beginning of its history the Greek Catholic Church, within the boundaries of the Polish state, has played the role of moral and intellectual support and promoted the statehood aspirations with the preservation of Ukrainian's separate religious identity. The Orthodox Church in the Republic of Poland, dominated by the Russian influences, did not play a significant role in the development of Ukrainian minority's national consciousness, yet both Churches contributed to the process of transformations in the social and political life of Ukrainians in Poland.